

Тетяна Цимбал

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ В ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: НАЦІОНАЛІЗМ VS ТРАНСНАЦІОНАЛІЗМ

У статті пропонується досвід осмислення проблеми національної ідентичності в добу глобалізації. Сформульовано головну задачу сучасних суспільних наук, а саме: деполітизація етнонаціональних відносин. Розглянуті вихідні принципи та способи формування транснаціональної ідентичності як основи соціальної гармонії.

Ключові слова: ідентичність, глобалізація, деполітизація націоналізм, транснаціоналізм.

Tatjana Tsybal. The problem of identity in the era of globalization: nationalism vs. transnationalism

In this article the experience of comprehension of the problem of national identity in the era of globalization is considered. The author formulated the main task of the modern social sciences: depoliticization of the ethno national relations. Initial principles and ways of forming of transnational identity as the basis of social harmony are considered.

Kew words: identity, globalization, depoliticization, nationalism, transnationalism.

Татьяна Цимбал. Проблема идентичности в эпоху глобализации: национализм vs. транснационализм

В статье предлагается опыт осмысления проблемы национальной идентичности в эпоху глобализации. Сформулирована главная задача современных общественных наук, а именно: деполитизация этнонациональных отношений. Рассмотрены исходные принципы и способы формирования транснациональной идентичности как основы социальной гармонии.

Ключевые слова: идентичность, глобализация, деполитизация, национализм, транснационализм.

Поняття “глобалізація” є сьогодні одним із найбільш вживаних у науковій лексиці і включає декілька смислових аспектів. По-перше, це поняття з’явилося для позначення загального стану людства у 80-х роках минулого століття. По-друге, глобалізація означає інтеграцію економік за особливим сприянням транснаціональних компаній, в

результаті чого світовий ринок можна буде розглядати як цілісність. Але такий стан речей уможлиблюється лише інтернаціоналізацією, мультикультуралізмом, послабленням норм національних держав. У цьому випадку маємо серйозну проблему: чи можливо зберегти національну ідентичність, національну культуру в умовах глобалізації? Адже від того, які з численних тенденцій загальносвітового розвитку будуть переважати, залежить і характер змін у нашій молодій державі, незалежність якої ще тільки має ствердитись. З іншого боку, чи варто докладати зусилля до збереження національної ідентичності? Можливо, в умовах глобалізації націоналізм приречений підкоритися транснаціоналізму?

Окреслені питання і є центром уваги автора статті, в якій передбачається проаналізувати наслідки глобалізації щодо збереження національної культурної ідентичності в умовах прогресуючого транснаціоналізму в Європі та світі.

По-перше, зауважимо, що більшою мірою проблеми збереження національної ідентичності пов'язані з масовими міграціями населення у другій половині ХХ століття та на початку ХХІ. По-друге, на сучасному історичному етапі має місце феномен перетину інтересів іммігрантів та представників титульної нації. Якщо у минулому столітті права національних меншин притискалися, то сьогодні представники нижчих та середніх прошарків суспільства об'єднуються для захисту загальних життєвоважливих інтересів, незважаючи на країну походження. Тобто відбувається процес консолідації титульної нації та іммігрантів на ґрунті загальних економічних та політичних інтересів, тоді як етнічні проблеми відходять на другий план.

Крім того, офіційна політика (наприклад, європейська) спрямована на формування нових космополітичних або транснаціональних ідентичностей. Засобами в цьому випадку виступають єдині права та обов'язки, форма документів, валюта і т. ін. Однак це не означає, що етнічні проблеми як такі та проблеми збереження національної ідентичності є неактуальними. Навпаки, процеси глобалізації відкривають саме перед титульними націями зовсім не безхмарне майбутнє. Так, у багатьох країнах Європи (Франція, Німеччина, Англія, Голландія і т. д.) проживають великі групи іммігрантів, що відрізняються від європейців високим рівнем народжуваності. Можна передбачити, що згодом відбудеться зниження кількості корінних мешканців та послаблення їх економічних, соціальних та політичних позицій. Як наслідок – ослаблення західної демократії та поступова ісламізація Європи.

У посттоталітарних державах європейського простору (в тому числі і в Україні) процеси глобалізації породжують дві протилежні тенденції. З одного боку, відбувається уніфікація, вестернізація та інтернаціоналізація населення. З іншого – ці процеси стимулюють активну протидію, що виявляється як національне культурне та духовне відродження, прагнення до етнонаціонального самоствердження. Тому сьогодні в колективній свідомості східних європейців актуалізовані проблеми мовної приналежності та національної ідентифікації.

У цілому ж у світі переважає прагнення до формування космополітичного світогляду, єдиної світової ідентичності або транснаціоналізму. І хоча формування останнього може зустріти багато перешкод, все ж воно не є неможливим. Для втілення ідей космополітизму та транснаціоналізму, на наш погляд, недостатньо спиратися лише на наявні ідеали лібералізму та демократії. Необхідно знайти надійне підґрунтя формування гармонійного соціуму. В цьому контексті плідним буде використання надбань російської філософії і, у першу чергу, відомої органічної концепції суспільства С. Франка. Крім того, необхідно використовувати й філософію солідаризму (Г. Ласкі, М. Оріу) та комунітаризму (А. Етціоні, Г. Барзілай), теорію культурної креолізації (Т. Еріксен) та поперечної комунікації (К. Дойч). Останні висувають як провідний чинник, що формує взаємну довіру, симпатію, спільні інтереси та високу територіальну мобільність, живе реальне спілкування людей, які утворюють спільноту на основі дружніх стосунків, творчих зв'язків тощо. Тобто на основі того, що раніше називали “народна дипломатія”.

Комунікативні ідеї, запропоновані ще у 50-х роках ХХ століття, розвиваються сучасними соціологами Е. Адлером та М. Барнеттом, що визначають спільноти безпеки як колективи людей, що мають загальну ідентичність, високий рівень міжособистісної довіри, поділяють інтереси загалу та орієнтуються на однакові смисли. Дослідники вважають, що такі спільноти можна утворити як на регіональному рівні, так і на міжнародному, світовому, тому підтримують ідею розвитку транснаціоналізму в усіх сферах людського життя 1, с. 4].

Проте виникає питання, як поєднати (або об'єднати) цінності національної культури, що покладаються в основу самоідентифікації людини починаючи з раннього дитинства, та окреслені вище цінності мультикультуралізму, не протиставляючи їх?

На думку автора, це можливо лише за умови вирішення нагальної задачі деєтнізації політики. Розв'язувати ж останню необхідно з дотриманням діалектичних принципів єдності та свободи.

У сучасному науковому дискурсі виокремлюються три основні підходи до вирішення проблеми деетнізації політики. Сутність першого витікає з ідеї нестабільності та змінності національно-етнічних спільнот і полягає у формуванні постетнічних націй на ґрунті космополітизму та мільтикультуралізму (Д. Холінджер). Як позитивний приклад реалізації цього підходу наводять модель поліетнічного суспільства Канади, що побудоване на принципі ліберального культуралізму. Останній вимагає підтримувати не тільки загальні права громадян, але й визнавати особливі права окремих груп, їх особливу ідентичність та своєрідні потреби [Див.: 2, с. 10].

Другий підхід спирається на утвердження загальної політичної культури, що повинна бути відмежована від етнічних та національних культур (Дж. Х'юменс) [Див.: 2, с. 10]. Такий погляд вимагає формування абсолютно нового типу транснаціональної політичної культури та свідомості.

Третій варіант, представлений у працях сучасних російських етнологів та антропологів, передбачає можливість збереження єдності сучасної поліетнічної держави (на прикладі Росії) лише за умови вкорінення у свідомість громадян ідеї свободи та значущості окремої особи, а не спільноти [Див.: 3]. Саме на ґрунті усвідомлення та відчуття цінності окремішності, самості, а не загалу, можна побудувати гармонійний соціум. Проте, на наш погляд, у цьому випадку важливо і необхідно запобігати егоїзму та індивідоцентризму, орієнтуючись на загальнолюдські цінності, смисли культури та інтерсуб'єктивність.

Першим кроком до побудови гармонійного соціуму є позбавлення поділу світу на “свій-чужий”, “безпечний-ворожий” за допомогою міжнародної інтелектуальної спільноти, що здатна на основі власного життєвого досвіду продемонструвати не еклектичне поєднання непоєднуваного, а дійти справжнього культурного синтезу. Тобто на основі укоріненості в національній культурі, піднятися до сфери вселенського духу в сродності з іншими національно-культурними елементами [Див.: 4, с. 609]. Необхідно подолати фобії та недовіру, не припускати наративів будь-якого централізму, будувати міжкультурний діалог на ґрунті повсякденного знання, кроскультурної взаємодії, взаєморозуміння.

Подальший розвиток людства, на нашу думку, можливий лише за умови поліфонічного, діалогічного співробітництва в культурній та інших сферах життя. Тільки на основі такого співробітництва може відбуватися не просто споживання зразків іншої культури, а розвиток особистості з одночасним формуванням поваги та розуміння куль-

тури, відмінної від рідної, з подоланням мовних бар'єрів, упередженості та зневаги до інших народів, з позбавленням від шовінізму та псевдопатріотизму. Спільні проекти, спільні справи, культурна взаємодія та творча праця приведуть до створення спільного духовного світу, до відчуття соборності та співпричетності. Продуктивною є практика молодіжних програм обміну, проведення спільних наукових та культурних заходів: конференцій, семінарів, виставок, концертів, спектаклів. За таких умов відбуватиметься не знеособлення національних культур, а взаємозбагачення. Така культурна глобалізація сприятиме зникненню сірої, “одновимірної” людини і призведе до появи нової людини – транснаціонала з відчуттям власної буттєвості укоріненості.

Звичайно, залишається загроза й іншого впливу глобалізації: втрати самобутності, нівелювання особистості та перетворення її на споживача. Проте, на думку П. Хопера, в результаті проведення вивірної культурної політики повинен з'явитися новий тип освіченої людини-космополіта. Це буде “рефлексивний суб'єкт, який конститується самостійно, формується з багаточисленних культурних досвідів та лояльностей. Відповідно не потрібно думати про космополіта як про автономного агента, вільного від будь-яких прихильностей до певних місцин чи культур, окрім як до інститутів ООН. При цьому процес глобалізації сприяє розвитку космополітизму, надаючи нам можливість відчувати великий спектр культурних впливів та прилучатися до різних традицій, змішуватися та поєднуватися в процесі власного самовизначення” [5, с. 65].

Таким чином, мультикультурна, транснаціональна ідентичність відрізняється гнучкістю, толерантністю, що дозволяє запобігати міжнародним конфліктам. Сформувати таку ідентичність, на нашу думку, можливо тільки певним комплексом дій та інституцій, головною з яких є освіта. Саме заклади освіти покликані не допустити перетворення “людини з корінням” на “людину з антенами” (А. Перотті), перед якою відкривається велика кількість можливостей та цінностей сучасного світу, але за умов динамізації культури, швидкоплинності соціальних змін, процес формування особистісної ідентифікації проблематизується і може завершитися світоглядовою фрустрацією.

Головним змістом освіти повинно стати вивчення історії та життєвого досвіду рідного народу, що забезпечить найбільш суттєву для кожної особистості етнічну або культурну ідентифікацію, та дозволить людині відкрити для себе свою справжню природу, духовність, автентичний досвід буття і, можливо, подальшу долю. Наголосимо,

що певні традиції, обряди, звичаї, а також історичні події, героїв та цінності етнонаціональної культури потрібно вивчати не відсторонено, а включаючи безпосередньо в життєдіяльність особистості. Тільки тоді історія зможе передати прийдешнім поколінням не тільки добродійність предків, а й сучасні права та обов'язки. І тільки той, хто любить і знає свою культуру, здатен полюбити іншу. Виключно важливим є і вивчення культури інших народів. Ж.-І. Кусто вважав, якщо кожна дитина проживе в іншій країні рік, то вона ніколи не зможе повернутися і кидати на неї бомби. Такої ж думки дотримувалась французька мислителька С. Вейль, визначаючи екскурсійно-краєзнавчу роботу в школі найважливішою та пропонуючи якомога більше мандрувати у дитячому та юнацькому віці.

Процес навчання і виховання дитини є основою формування основ міжкультурної комунікації, адже в цей час людина повинна актуалізувати та “привласнити” історію культури, перевівши її з безособової форми в особистісну, у форму суб'єктивного духу, в індивідуальне життя в культурі. Кожний наступний крок у самореалізації особистості засобами освіти означає сходження по щаблях “прогресу”, вбирання у свою свідомість і внутрішній духовний світ всього позитивного, що було досягнуто людством на попередніх етапах розвитку, “перемотування” його “у свій розум та у своє вміння” (В. Біблер).

Проте культурна ідентифікація та формування етики транснаціоналізму засобами освіти повинні відбуватися не на ґрунті етнонаціоналізму та національного індивідоцентризму, а виключно у взаємодії із загальнолюдськими цінностями і смислами культури, тобто інтерсуб'єктивно. Адже перед освітою постали завдання, породжені процесами глобалізації, колективної та, водночас, національної ідентифікації, що вимагають формування у людини таких знань та вмінь, які дозволять, з одного боку, стати толерантною, відкритою для універсуму, а з іншого – не відмовлятися від коренів, що визначають етнічну ідентичність, наповнити їх змістом сьогодення.

Отже, глобалізація, а разом з нею транснаціоналізм та універсальність, ще не одержали перемогу планетарного масштабу. Відбувається лише піднесення міжнародного у межах контролю за економічними наслідками глобалізації економіки та шляхом еволюційних змін міжнародного права. Збереження ж національної ідентичності з одночасним “читанням” інших культур, з формуванням світоглядних основ транснаціоналізму повинно бути першочерговим завданням національних систем освіти.

Література:

1. Adler E., Barnett M. Security Communities. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 387 p.
2. Кузнецов А. М. Этническое и национальное в политологическом дискурсе // ПОЛИС, 2007. – № 6. – С. 10-21.
3. Тишков В. А. Межэтнические отношения и конфликты: перспективы нового тысячелетия // Антропология власти: Хрестоматия по политической антропологии: В 2 т. / Сост. и отв. ред. В. В. Бочаров. – Т. 2: Политическая культура и политические процессы. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007. – 518 с. – С. 490-499.
4. Франк С. Л. Русское мировоззрение. – СПб. : Наука, 1996. – 740 с.
5. Nopper P. Living with Globalization. – Oxford: Berg Publishers, 2006. – 256 p.
6. Цимбал Т. Людина у пошуках ґрунту. – Київ – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2010. – 284 с.

Рекомендовано до друку ухвалою кафедри філософії Криворізького технічного університету, протокол № 10 від 17 червня 2011 р.